

ЧАС ФОРМУВАННЯ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Формальні та стилістичні особливості кераміки городоцько-здовбицької культури уможливають уточнення часу її формування та вказують на загалом довший вік ніж то відводиться їй нині. Наголошується на розбіжностях між керамікою городоцько-здовбицької та межановицької культур, закладених в час їх становлення та помітних і в подальшому.

К л ю ч о в і с л о в а: Західна Волинь, доба бронзи, городоцько-здовбицька культура, межановицька культура, хронологія.

Городоцько-здовбицька культура (ГЗК), що посіла чільне місце в систематиці пам'яток доби бронзи Західної Волині, чи не від самого початку її виділення піддається сумніву що з боку її статусу (культура чи локальний варіант?), що хронологічної позиції. Принципове значення для оцінки статусу ГЗК має визначення часу її формування та з'ясування прикметних їй рис. Але спочатку тезово нагадаємо передісторію, в якій криються витоки нинішньої оцінки цієї культури.

Концептуальне осмислення старожитностей Західної Волині доби ранньої бронзи. У впорядкуванні матеріалів доби ранньої бронзи¹ Західної Волині важливу роль відіграли три події: 1) окреслення 1959 р. О. Гардавським ідеї стжижовської культури, монографічно втіленої його учнем Є. Глосіком (Głosik 1968); 2) виокремлення на початку 60-х рр. Я. Махніком і А. Точиком старожитностей, що отримали назву група Хлопце-Веселе, яка стараннями Я. Махніка в 70-і рр. набула статусу культури (Machnik 1977, S. 29—49); 3) 1966 р., коли І. Свешніков короткими тезами заявив про виділення ГЗК, найповніше висвітленої в книжці 1974 р. (Свешніков 1974). Якщо стжижовська культура в цій систематиці зайняла осібне місце, то міркування щодо двох інших культур, Хлопце-Веселе та ГЗК, тісно переплелися — так тісно, що, зрештою, обидві зникли або майже зникли з нинішнього археологічного лексикону. Першопричиною того стала наявність на Західній Волині черпаків з шнуровою орнаментациєю — визначальної риси культури Хлопце-Веселе.

Нагадаю, що І. Свешніков розглядав ГЗК як окремішне й тривале в часі явище, яке охоплю-

вало, головню, територію Західної Волині, заходячи в західному напрямку трохи й за Західний Буг. Прояви ж культури Хлопце-Веселе на території України дослідник пов'язував з пам'ятками так зв. почапського типу, поширеними в межиріччі Західного Бугу та Дністра, та синхронізував їх із здовбицьким етапом ГЗК і стжижовською культурою (Свешніков 1974, с. 71—80, 167).

Зовсім інакше оцінював ГЗК Я. Махнік. Наголошуючи на спорідненості ГЗК з культурою Хлопце-Веселе, наприкінці 1970-х рр. дослідник включив волинські пам'ятки до зони впливу останньої, себто до її східного варіанта (Machnik 1978, s. 32 і п., 79). Цей момент — наголошення на спорідненості ГЗК й культури Хлопце-Веселе — відбився не тільки на оцінці таксономічної позиції ГЗК (локальний варіант, а не культура), а й мав інший важливий наслідок. Не акцентуючи увагу на датуванні, яке тоді було недосконалим, наголошу, що визначення тривалості цих культур істотно різнилося: І. Свешніков вважав, що ГЗК розвивалася приблизно 500 років (Свешніков 1974, с. 167), натомість Я. Махнік розглядав культуру Хлопце-Веселе як короткий епізод на переході від доби енеоліту до бронзи та відводив їй, а разом і ГЗК, десь приблизно 100 років (Machnik 1977, S. 47; 1978, s. 48). Це, своєю чергою, позначувалося й на відносній позиції стжижовської культури. Якщо І. Свешніков наголошував не тільки на довгому віці ГЗК, а й на частковій синхронності пізнього (здовбицького) етапу ГЗК та стжижовської культури (Свешніков 1974, с. 164—165, рис. 51), то Я. Махнік вважав стжижовську культуру наступницею культури Хлопце-Веселе (Machnik 1978, s. 79—81), а, відтак, — суттєво старшою ніж то припускав І. Свешніков.

Кінцевий варіант розвитку саме такого погляду на ГЗК відомий. З вибудовою нової кон-

¹ За центральноевропейською схемою періодизації; за східноевропейською — це доба середньої бронзи.

цепції межановицької культури, старшою складовою якої стала колишня культура Хлопце-Веселе, ГЗК визначена як її східний локальний варіант. Що більше, через хронологічну диференціацію пам'яток колишньої культури Хлопце-Веселе, старші з яких віднесено до протомежановицької фази, а молодші — до ранньомежановицької, відносний (не абсолютний) вік ГЗК ще скоротився. В концепції межановицької культури вона постала як зівставна, головна, з ранньою її фазою, датованою 2200—2050 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 29, 139—143).

Наголосимо, що верхня межа такої хронологічної позиції ГЗК визначена через відсутність буцім-то на Західній Волині найраніших знахідок, тобто протомежановицької фази, нижня — схоже, на ґрунті суто логічних міркувань: через формування тут стжижовської культури. Відтак, верхня дата ранньої фази, а заодно й ГЗК, визначала водночас і час формування/ появи стжижовської культури — приблизно від 2000/1950 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 73), хоча прямих підстав для абсолютного датування що початку, що загалом стжижовської культури немає. У підсумку, що на тлі 500 років, які І. Свешніков відводив ГЗК, що на тлі приблизно 800 років розвитку межановицької культури, вік якої було розширено за рахунок колишньої культури Хлопце-Веселе та досконалішого датування пам'яток методом ^{14}C , ГЗК постала як короткий епізод у давній історії Західної Волині тривалістю приблизно в 150—200 років.

Також наголосимо, що визначення хронологічної позиції так зв. східного варіанта межановицької культури (тобто ГЗК) зроблено орієнтовно та із застереженнями щодо незадовільного вивчення старожитностей Західної Волині та загалом не зовсім зрозумілу ситуацію тут, тобто крапки над «і» остаточно начебто й не розставлені (Kadrow, Machnik 1997, s. 139—143). Але що автори концепції, що польські археологи, прямо чи побічно причетні до вивчення межановицької та стжижовської культур, цілком певно покладаються на кінцевий висновок. Іноді це призводить до певних непорозумінь.

Приміром, Є. Лібера, з посиланням на працю С. Кадрова і Я. Махніка 1997 р., наголошує, що Західна Волинь від кінця ранньої фази межановицької культури, тобто приблизно від 2000/1950 cal BC, була зайнята носіями стжижовської культури. Але водночас виділяє тут з-поміж великих біфасів (умовно кажучи, крем'яних серпуватих ножів, кинджалів, спи-

сів і стилетів) знаряддя, прикметні класичній і пізній фазам межановицької культури, тобто синхронні стжижовським старожитностям (див. схеми: Libera 2001, s. 125, рис. 37; s. 129, рис. 39). І йдеться не про поодинокі вироби, а масові та, ясна річ, з волинського кременю. Що більше, вчений вказує для Західної Волині два поховання пізньої фази межановицької культури — поховання 1 у Торчинському могильнику та «анонімне» біля Городка неподалік м. Рівне (Libera 2001, s. 79; s. 42, 81, tabl. XV, d).

До пізніх поховань нині можна додати й інші. Але справа не в цьому. Тут Є. Лібера якось забув, що, якщо час межановицької культури на Західній Волині обмежується другою (ранньою) фазою, то ні масових крем'яних виробів третьої (класичної) та четвертої (пізньої) її фаз, ні поховань тут не має бути. В підсумку ж виходить, що такі пам'ятки є, а культури немає, бо територія була зайнята носіями стжижовської культури. Насправді ж має фактично йтися і про довший вік ГЗК, і про тривале співіснування на Західній Волині двох культур — її та стжижовської. Інший вихід тільки один — визнати хибною культурно-хронологічну класифікацію великих біфасів Є. Лібери. Та навіть і в цьому разі є багато підстав, аби не обмежувати час ГЗК 150—200 роками.

Така ситуація з трактовкою матеріалів Західної Волині є наслідком відсутності реакції українських археологів і спроб хоч щось спростувати чи піддати сумніву або, навпаки, підтвердити. І. Свешніков, зазвичай, ігнорував критику у свій бік. Схоже, що після захисту докторської дисертації та видання книжки 1974 р. вчений втратив інтерес до цієї тематики, що демонструють пізніші роботи — розділи в узагальнювальних працях, в яких дослідник українського стисло переказав свою концепцію (приміром: Свешніков 1985). Щоправда, в праці 1990 р. дослідник відреагував на включення Я. Махніком ГЗК до східної периферійної групи культури Хлопце-Веселе та зауважив, що волинські пам'ятки різночасові, а з погляду на датування ГЗК та культури Хлопце-Веселе остання є молодшою, тож походження її слід пов'язувати із Західною Волинню, а не Верхнім Повісленням (Свешніков 1990, с. 64). Якщо перше зауваження стосовно різночасовості пам'яток ГЗК, які виходять за межі побутування культури Хлопце-Веселе, було цілком слушне, то друге, щодо старшої позиції ГЗК порівняно з культурою Хлопце-Веселе, — не є очевидним через приблизне її датування. Мабуть, на підтвердження своєї правоти І. Свешніков роз-

поділив пам'ятки ГЗК між двома епохами: характеристику городоцького етапу розмістив у розділі «Енеоліт», а здовбицького, а також почапської групи (Хлопіще-Веселе) та стжижовської культури — серед культур раннього бронзового віку (Свешніков 1990), що не вписується ні в центрально-, ні в східноєвропейську періодизаційні схеми.

З появою нової концепції межановицької культури одні українські археологи, зазвичай без жодних посилань і найтривіальніших пояснень, почали називати ГЗК межановицькою, інші користуються звичною назвою, що теж не полегшує ситуацію з її вивченням. Нині орієнтуватися на концепцію І. Свешнікова було б нонсенсом. Вона вибудована в 60-і рр., коли шойно розпочиналося вивчення пам'яток епішнурового горизонту прикарпатського кола² та лише робилися перші кроки в радіокарбонному їх датуванні. Фактично поділ І. Свешніковим ГЗК на два етапи був лише намічений, що відбилося в сумнівному розподілі пам'яток між ними, а також відвертих помилках у визначенні культурної належності деяких знахідок і пам'яток (див.: Бунятян 2008). Але окремі міркування вченого заслуговують на увагу й нині, зокрема, щодо певної синхронності ГЗК і стжижовської культури. Що більше, схоже, обидві культури розвивалися паралельно довше, ніж припускав І. Свешніков.

Новітня концепція межановицької культури — це результат тривалого осмислення й переосмислення джерел, що коригувався й уточнювався з дослідженням нових принципово важливих пам'яток і отриманням ¹⁴C дат, тобто вона вибудована в часи, коли вагомо зросли кількісно та якісно джерела, вдосконалилися методи дослідження їх та навколишніх культур.

Для Західної Волині ця концепція має непересічне пізнавальне значення. За відсутності тут стратифікованих пам'яток³ і обмаль ¹⁴C дат, а, з іншого боку, за певної подібності між

² Спершу ці пам'ятки розглядали в системі культур шнурової кераміки, і І. Свешніков до кінця життя дотримувався цієї традиції.

³ Наведені І. Свешніковим два випадки стратиграфії на поселенні Зозів II (ур. Кут), що начебто уможливили визначення відносної позиції городоцького та здовбицького етапів ГЗК, а також ГЗК і стжижовської культури, не викликають довіри, оскільки не доведені (Свешніков 1974, с. 86—87, рис. 25; с. 97, 121). Стосовно перетинання ямою 25 житла VIII зауважимо, що вцілілу кераміку з житла можна зіставити з ранньою фазою МК, але яка була кераміка «здовбицького типу» в ямі, як і в житлі I, яке частково буцімто перетнула землянка II стжижовської культури, не встановлено.

межановицькою культурою та ГЗК нині вона слугує єдиним орієнтиром для хронологічного впорядкування волинських матеріалів. Але тільки орієнтиром, оскільки цілком очевидно, що, за певної схожості між двома культурами, ГЗК розвивалася власним шляхом. А це означає, що, порівнюючи матеріали обох культур, у першу чергу кераміку, ми обов'язково спіткнемося об незіставні формально зразки посуду. Та попри сказане саме ця концепція дає підстави порушити питання про час формування ГЗК, а, відтак, і довший її вік на тлі відведеного їй польськими дослідниками.

Волинські матеріали, зіставні з протомежановицькою фазою. Перше, що насторожує в концепції межановицької культури стосовно Західної Волині. Якось не віриться, що ці простори десь півтора/два століття були пустою, тобто в проміжок між завершенням тут культури кулястих амфор приблизно в 2400/2350 cal BC (Szymt 1999, p. 68) і початком ранньої фази межановицької, датованої 2200 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 29). По-друге, якщо носії межановицької культури чи впливи цієї культури за найранішої її фази (протомежановицької) сягли аж Середньої Наддністрянщини (див.: Kadrow, Machnik 1997, гус. 1), то чому лишилася осторонь Західна Волинь з її багатими покладами якісного кременю, поховання з яким становлять вагому частку за протомежановицької фази на основній території поширення таких пам'яток (Op. cit., s. 24—25). По-третє, головною підставою для пізнішого датування початків ГЗК стали особливості її кераміки. Тож одразу мається на увазі, що ГЗК тотожна межановицькій культурі, хоча сам Я. Махнік помітив і наголошував, що саме ГЗК від самого початку постала як локальне явище на тлі решти пам'яток межановицької культури, які демонструють одноманітність на всьому охопленому за її ранньої фази просторі — Горішня Силезія, Малопольща, Північно-Східні Морави та Південно-Західна Словаччина (Kadrow, Machnik 1992, s. 92). Постає запитання, чи не сформувалися ці локальні особливості раніше, тобто паралельно з протомежановицькою фазою межановицької культури?

Уже на час створення нової концепції межановицької культури на Західній Волині були відомі пам'ятки, які уможлилювали припущення про наявність тут матеріалів, зіставних з протомежановицькою фазою. Це кухоль з Гіркої Полонки, що фігурує в І. Свешнікова серед матеріалів здовбицького етапу ГЗК і стжижовської культури, мабуть, на підтвердження пев-

ної синхронності їх, а також поховання з Городка (ур. Кургани), віднесене І. Свешніковим до здовбицького етапу ГЗК, та поховання 6 на цвинтарі в Торчині, яке вчений чомусь визначив як належне до стжижовської культури (Свешніков 1974, рис. 38, 15; 39, 12; 48, 7). Вказані поховання супроводжувалися черпаками, які морфологічно, стилістично та за розмірами відповідають зразкам протомежановицької фази (див.: Kadrow, Machnik 1997, гус. 5). Якби такий посуд (рис. 1) був виявлений на території Малопольщі — основного осередку межановицької культури — чи навіть у Верхній Наддністрянщині або на Поділлі, він, без сумніву, був би зарахований до протомежановицької фази. Але того не сталося, та, схоже, через усталений погляд на Західну Волинь як зону впливу культури Хлопіце-Веселе, її східну периферію, що власне перейшло і в нову концепцію межановицької культури. З іншого боку, на Західній Волині не було поховань з найголовнішим визначником протомежановицької фази — в супроводі черпака, оздобленого на шийці горизонтальними пасмами потрійних відбитків шнура.

Донині таких поховань теж не виявлено. Але черпаки, зіставні з протомежановицькою фазою, тобто оздоблені горизонтальними пасмами з потрійних відбитків шнура, тут відомі (рис. 2). Їх небагато, вони фрагментовані, але, головне, є та походять із різних пунктів: виразні фрагменти їх виявлено, приміром, у крем'яньських майстернях біля с. Хрінники Рівненської обл. (Пелешин 1998, рис. 9, 2, 4), чимало таких зібрано довкола Дубни (зокрема Буша) та в ін. пунктах розкопками та розвідками. Великий фрагмент черпака виявлено біля с. Полонка Луцького р-ну (Златогорський, Баюк 2010), що, дуже вірогідно, походить зі зруйнованого поховання. Що важливо, він, як і черпак із згаданого поховання 6 у Торчині, а також з поховання в Ріпневі, віднесеного І. Свешніковим до почапського типу (Свешніков 1974, рис. 22, 1), а польськими дослідниками — до ранньої фази межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, s. 33, 37, гус. 12, *В6с*), демонструє не тільки спорідненість з керамікою останньої, а й риси, прикметні власне ГЗК. Маю на увазі вертикальні ритмічні лінії на черевці — скісні або вертикальні (рис. 1, 1; 2, 3). Цей мотив — облямівка знизу шнурової орнаменталії рядочком вертикальних або скісних ліній, коротких чи довгих, або ямок — становить прикметну рису ГЗК, на що давно вказував Я. Махнік (рис. 1, 1; 4, 1, 2, 6, 7; 5, 1, 4; 6, 9).

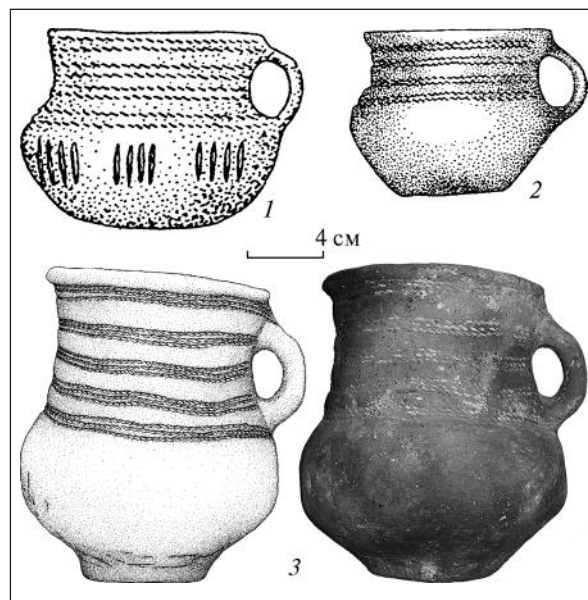

Рис. 1. Зразки кераміки ГЗК, зіставні з протомежановицькою фазою: 1 — Торчин, поховання 6; 2 — Городок, поховання дитини (обидва за: Свешніков 1974); 3 — Гірка Полонка (випадкова знахідка)

Невеличкі фрагменти черпаків, зіставних з орнаменталією з протомежановицькою фазою, зафіксовано на поселенні Розваж-Кошара неподалік Острога. Загалом це поселення дало чимало фрагментів кераміки, оздобленої в такому стилі, з-поміж яких розпізнаються три провідні форми посуду ГЗК — амфори, циліндричні кубки та черпаки (Бунятян, Позіховський 2011, рис. 8, 2, 5; 9, 3; 10, 2; 14).

Наявність на Західній Волині черпаків, оздоблених пасмами потрійного шнура, — важливий факт для синхронізації найранішої пори ГЗК з протомежановицькою фазою сусідньої культури, оскільки він корелюється з добірною циліндричних кубків, оздоблених у такому само стилі. Такі теж фігурують серед посуду протомежановицької фази (Kadrow, Machnik 1997, гус. 5, *F1*), хоча не вони визначають її лице. Донедавна цілий такий кубок був відомий з ями 21 на поселенні Зозів II, ур. Придатки, зарахований І. Свешніковим до здовбицького етапу ГЗК (Свешніков 1974, рис. 36, 1, 2), а польськими дослідниками через знахідку його разом з кубком, оздобленим у пізнішому стилі, — до ранньої фази межановицької культури. Уламок ще одного зафіксовано на поселенні Здовбиця (Свешніков 1961, рис. 20, 15). Нині такі кубки знайдені не лише на поселеннях, а й у похованнях (рис. 3).

З погляду на те, що за протомежановицької фази вказане оздоблення було провідним, постає запитання, чи не зіставні так само з цією

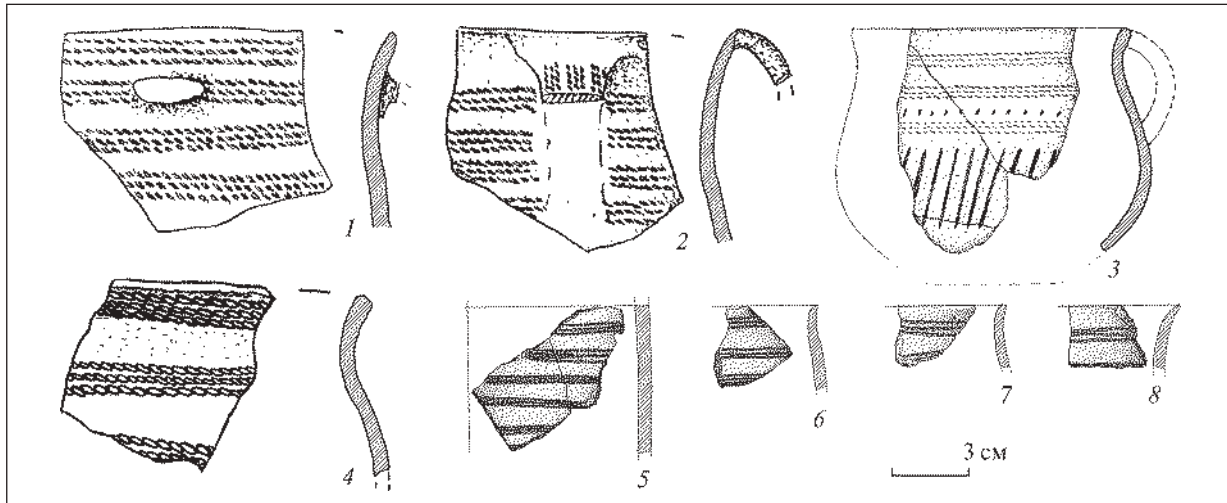

Рис. 2. Уламки черпаків та іншого посуду ГЗК, зіставні з протомежановицькою фазою: 1, 2 — Хрінники (за: Пелешишин 1998); 3 — Полонка (за: Златогорський, Баюк 2010); 4—8 — Буща (Дубно)

фазою й відомі амфори з поселення Городок⁴ чи з поховання 2 у Здовбиці та ін. (Сवेशніков 1974, рис. 26, 14, 16; 38, 20), а число подібних знахідок, хай і фрагментованих, поступово зростає (рис. 4).

Як бачимо, ГЗК одразу постає доволі своєрідною. Самобутності їй надають амфори з дугогастими ручками, що цілком рельєфно виділяють її на тлі протомежановицької фази на території Малопольщі, а також циліндричні кубки, рідкісні в межановицькій культурі (чи не з Волині вони потрапили туди?). Цілком можливо, що черпаки не набули популярності в ГЗК, зокрема в поховальному обряді, оскільки провідним зразком тут став функціонально подібний (кружка) циліндричний кубок з рукою. Принаймні, в нововиявлених похованнях жодного черпака не зафіксовано (Самолук 2009).

Тезу про початкову синхронність межановицької культури та ГЗК можна підкріпити й іншими засобами. Перше — це щойно опублі-

ковані дати ¹⁴C двох об'єктів ГЗК з Рівного (Бунятян, Прищепа 2013). Калібрація дат уможливує датування їх з вірогідністю 68,2 % **2290—2020 cal BC** (об'єкт 7a) та з вірогідністю 63,8 % **2350—2130 cal BC** (об'єкт 7b). Не абсолютуючи ці дати не тільки через їхні нижні показники, а й одиничність, зазначимо, що кераміка звідси попри фрагментованість все ж морфологічно й стилістично інша ніж та, про яку йшлося досі (Бунятян, Прищепа 2013, рис. 1—3). Зважаючи на це та пересікання дат указаних об'єктів з визначеними для ранньої фази межановицької культури — приблизно 2200—2050 cal BC (Kadrow, Machnik 1997, s. 29), ці об'єкти можна орієнтовно співвіднести з цією фазою.

На те, що посуд, оздоблений у стилі протомежановицької фази старший, вказують, приміром, матеріали з поселення Майдан Моквинський (Ginter, Rogozińska-Goszczyńska 1965), зарахованого до другої (ранньої) фази (Kadrow, Machnik 1997, рис. 16), а також зразки посуду, орієнтовно або цілком певно зіставні з ранньою та, схоже, й наступними фазами межановицької культури — головню, амфори та циліндричні кубки, зрідка — черпаки (рис. 5; 6). Що прикметно, наявність пізніших за ранню фазу пам'яток на Західній Волині не виключає і Я. Махнік, але не порушуючи основ своєї концепції. Зокрема, орієнтуючись на матеріали з Дорогоші (див.: Винокур, Гуцал, Мегей 1998; 2002), вчений наголошує, що в східній частині Західної Волині ранньомежановицькі риси могли побутувати довше — до середини класичної фази, а технологічні риси кераміки звідси є типовими для пізньої фази межановицької культури. Не виключається «тривання» рис цієї

⁴ Слід наголосити, що житло VI, де знайдено ці амфори, найчіткіше ідентифікується з ГЗК, а через його конструктивні особливості (сліди кілків) — і житла VII—X, з яких не опубліковано жодного зразка кераміки. Житла I—V першого року розкопок, окреслені за скупченням знахідок, недостовірні та проілюстровані керамікою різних культур (Сवेशніков 1964; тут через описку амфори позначені як із житла VII). Єдиний фрагмент горщика з гудзами, яким проілюстровано кераміку з житла II, дослідник пізніше відніс до стижовської культури (його орієнтовно можна зіставити з ранньою фазою межановицької культури), як і миску з житла I дійсно цієї культури (Сवेशніков 1974, рис. 47, 2, 6). Відтак, матеріали ГЗК з цієї ділянки, зокрема й ціла амфора, фактично були знайдені в культурному шарі, порушеному та насиченому знахідками різного часу.

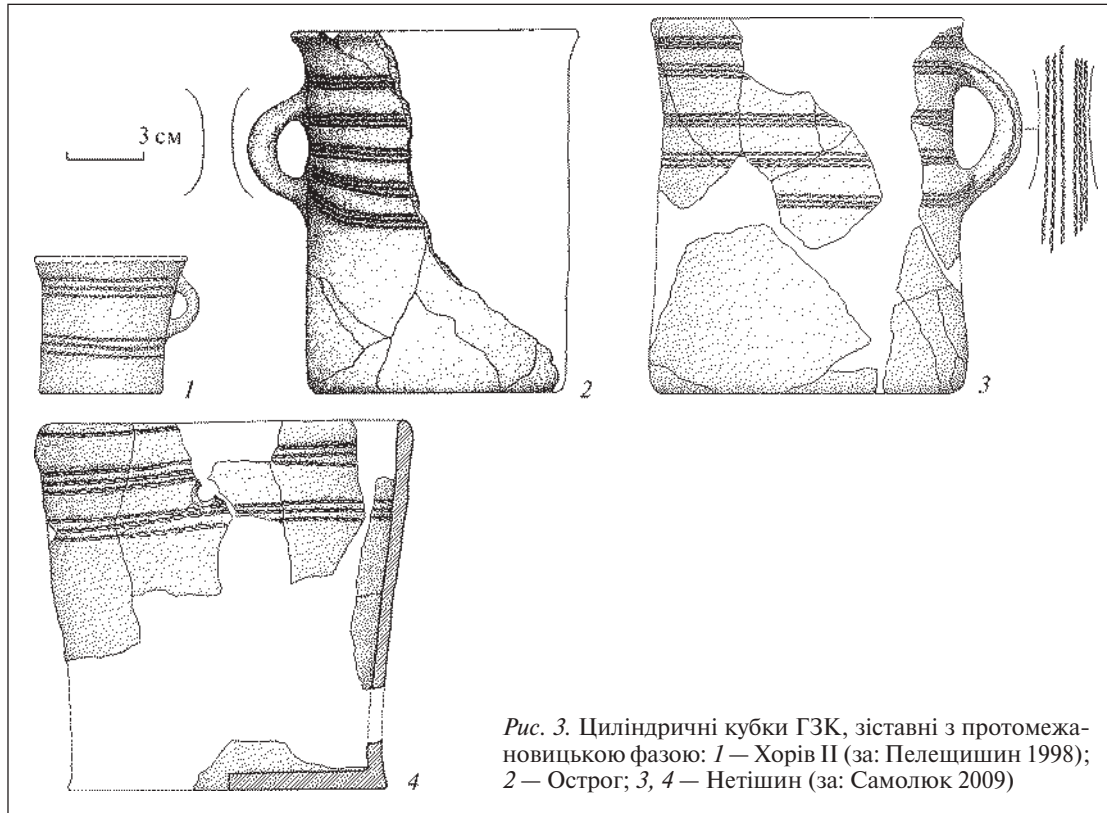

Рис. 3. Циліндричні кубки ГЗК, зіставні з протомежановицькою фазою: 1 — Хорів II (за: Пелешин 1998); 2 — Острог; 3, 4 — Нетішин (за: Самолюк 2009)

культури до початку її пізньої фази і на західніших просторах ГЗК — у Буго-Дністровському межиріччі (Kadrow, Machnik 1997, s. 142—145). Насправді ж має йтися про якщо не всю, то майже всю територію ГЗК, що неважко довести, зіставивши карту поширення пам'яток ГЗК та стжижовської культури.

Відтак, насправді ситуація з хронологічною позицією ГЗК складніша ніж видається на перший погляд. Є підстави розглядати її як синхронну межановицькій культурі, а від якогось часу — і стжижовській. Що більше, схоже, обидві культури завершилися одночасно із формуванням/появою на Західній Волині комарівської культури (Бунятян 2013), на що чітко вказує класифікація біфасів, здійснена Є. Ліберою. Відтак, завдання полягає в тому, аби знайти підходи для хронологічного впорядкування кераміки ГЗК. А це можна буде зробити за появи стратифікованих пам'яток і пакета радіокарбонних дат.

Підсумок. Подібність між межановицькою культурою та ГЗК видається такою істотною, що важко здолати спокусу розглядати західноволинські пам'ятки як локальний варіант першої. І все ж такий висновок вважаємо передчасним. Ця тема вимагає подальшого вивчення, що стримується відсутністю типології кераміки ГЗК, і перспектив щодо цього непо-

мітно — немає у волинських археологів інтересу ні до неї, ні до стжижовської культури. Тож обмежуся деякими зауваженнями.

Обидві культури формувалися синхронно. Опорною датою для відліку часу становлення ГЗК є завершення на Західній Волині культури кулястих амфор, яке дивним чином збігається з датуванням початку протомежановицької фази на території Малопольщі та, крім іншого, ставить під сумнів тезу про ГЗК як похідну від межановицької культури. Певна подібність між обома культурами є, але вона простягається ширше та була спричинена, можна сказати, настроями часу, коли йшло переоформлення культур на значних просторах Середньої та Південно-східної Європи, що вилилося в поширення подібних форм посуду та інших речей (знарядь, прикрас, предметів озброєння) в різних культурах доби ранньої бронзи (Machnik 1978, s. 14—19; 1989/1990, S. 95—96; Махнік 2013, с. 6—8). До цього слід додати й сусідство та прямі контакти населення ГЗК і межановицької культури, інтерес останнього до волинського якісного кременю, що стимулювався злетом на Західній Волині біфасальної індустрії з виготовлення великих технологічно довершених і естетично привабливих знарядь — так зв. списів, кинджалів, стилетів, серпуватих ножів (Libera 2001, s. 80, 108).

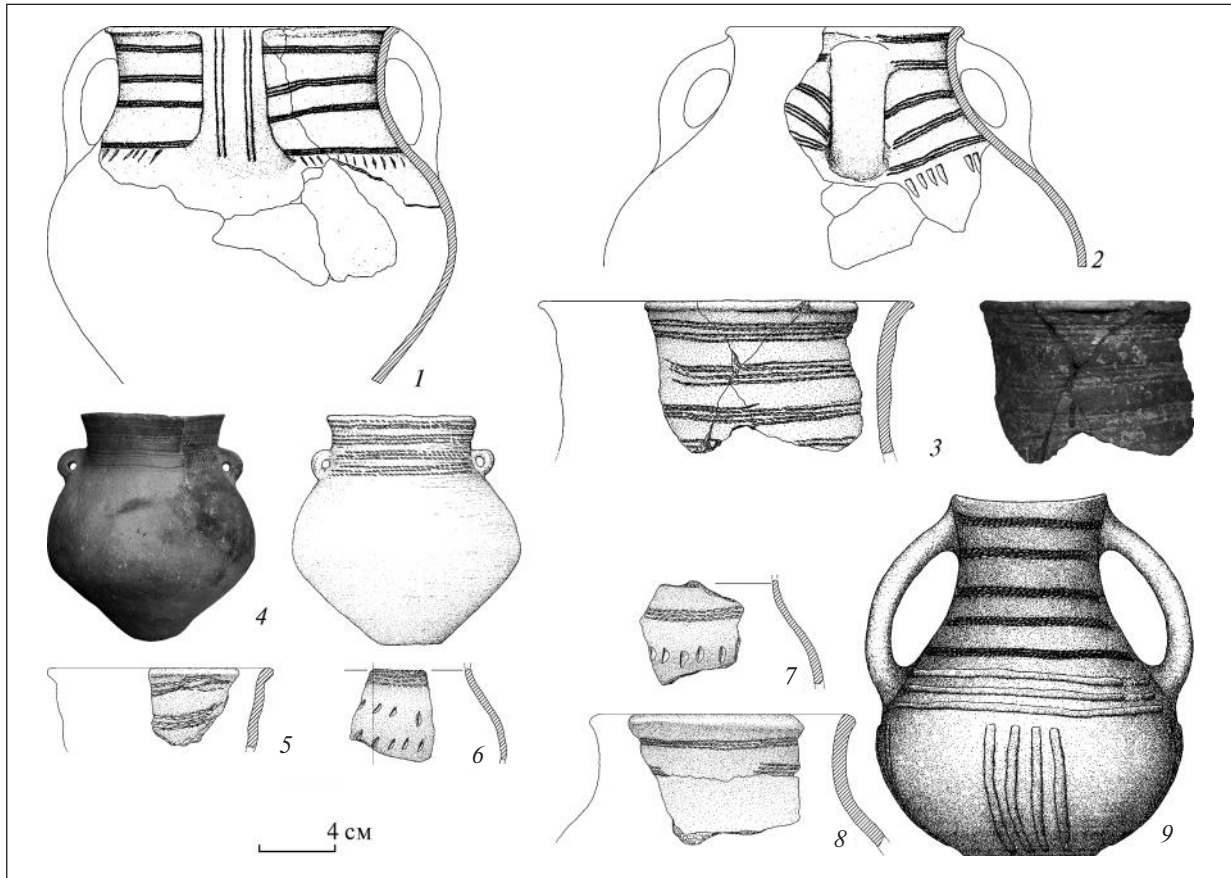

Рис. 4. Зразки посуду ГЗК, зіставні з протомежановицькою фазою: 1–3 — Городок; 4 — Здовбиця, поховання 2; 5 — Слобідка (за: Самолюк 2009); 6–8 — Дубова; 9 — Хорів, уроч. Підлужжя

Але межановицьку культуру та ГЗК чітко виділяє на тлі інших культур доби ранньої бронзи, а водночас і об'єднує, шнурова орнаментация. Цей спільний фльор у вигляді шнурової орнаментации подається як здобуток (винахід) населення межановицької культури, завдяки якій він буцімто й поширився доволі швидко з верхнього Повіслення й на інші простори. Насправді шнурова орнаментация, зокрема горизонтальними пасмами з потрійних чи парних шнурових ліній, — то внесок культур шнурової кераміки у формування межановицької культури (див.: Budziszewski, Włodarczak 2010, s. 108–109, рис. 33).

Але ж це так само стосується й орнаментации посуду ГЗК. Що більше, на зв'язок оздоблення кераміки ГЗК з посудом культур шнурової кераміки вказує ще одна вже згадана деталь, на якій наголошував Я. Махнік. Саме на посуді Західної Волині шнурову орнаментацию на шийці нерідко доповнювали знизу (на плічках чи тулубі) ритими лініями або насічками, а також він наголосив, що поза цими просторами такі елементи досить часто трапляються лише на жешовсько-пшемиських лесах (де не-

щодавно поповнилися новими зразками, приміром: Machnik 2011, рис. 7, A1; Kat. 57.2), Люблінській височині та в Підляшші (Kadrow, Machnik 1997, s. 47), тобто на просторах, куди доходила ГЗК або її впливи. Але ж витoki цієї риси теж знаходимо в культурах шнурової кераміки: шнурова орнаментация на кубках нерідко мала знизу облямівку у вигляді рядочка вдвлень, наколів або вертикальних чи скіських коротких насічок-рисок (приміром: Vuchvaldek 1986, obr. 11). Ця традиція продовжилася в ГЗК та наявна на всіх групах її кераміки. Тут вона видозмінилася, набула рельєфніших і довших, іноді довгих ритих вертикальних чи скіських рисок (Свешніков 1962, табл. I, 1), що вкривають тулуб черпака, циліндричного кубка чи плічко амфори. Іноді таку роль виконує рядочок коротких шнурових петельок (рис. 5, 2).

Власний стиль оздоблення кераміки межановицьке населення виробило за ранньої фази. Як наголошують дослідники, найтипівішим орнаментом посуду цієї фази є горизонтальні пасма з парного шнура на шийці та вертикальні на тулубі, відтиснені з навпіл складеного шнура або поряд вкладених двох шнурів

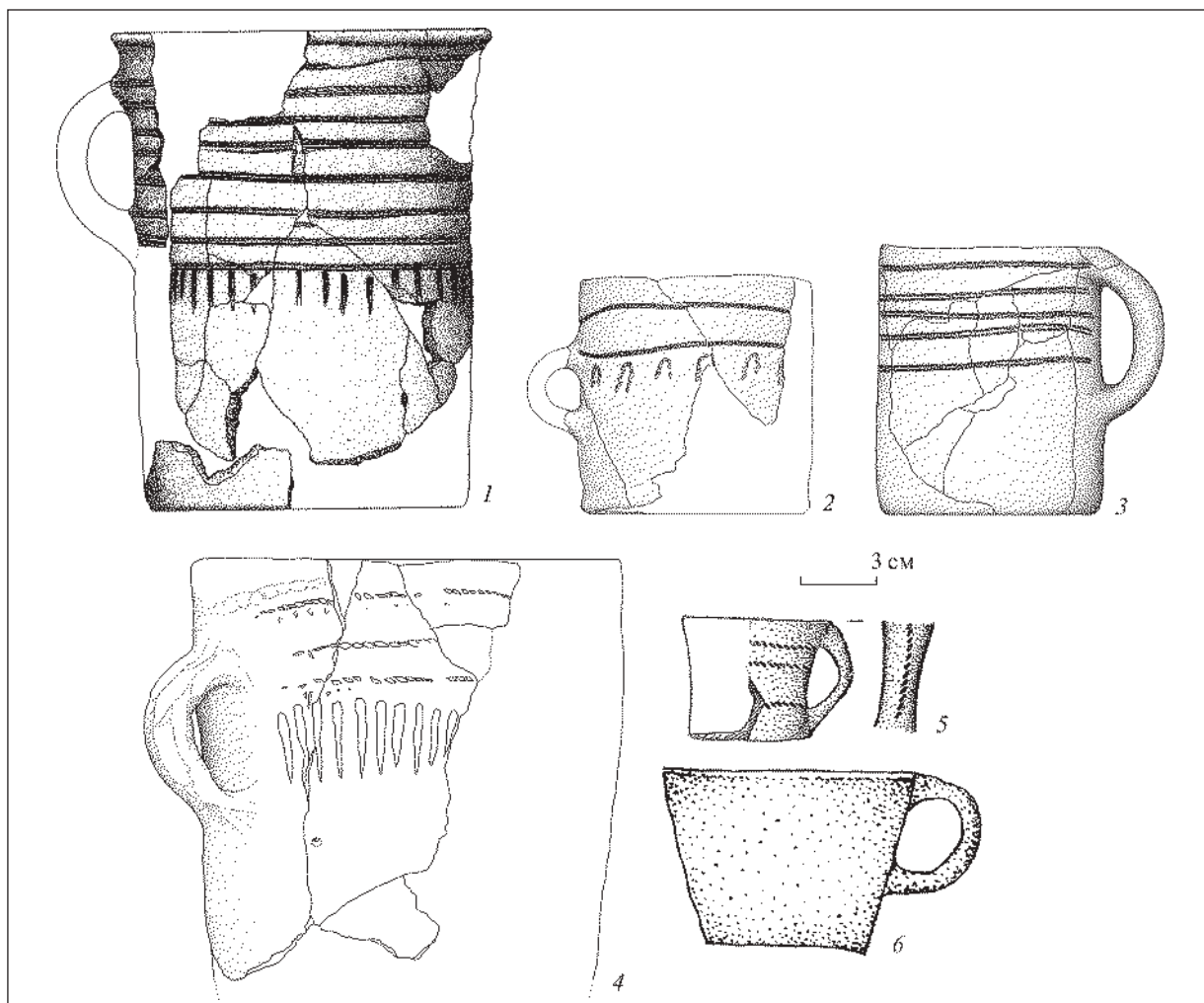

Рис. 5. Циліндричні кубки ГЗК різного часу: 1 — Кам'яна Гора; 2 — Дорогоша, курган 1; 3 — Новий Корець, курган 2; 4 — Зозів II, яма 21; 5 — Хорів, уроч. Ожогоща; 6 — Хорів IV (1, 3 — за: Самолюк 2009; 5, 6 — за: Пелешин 1998)

(Kadrow, Machnik 1997, s. 30—31, 34, 38, гус. 8; 10; 11). Але цей стиль орнаментатії, як і розлогішими вертикальними чи скісними довгими петлями, не набув популярності на Західній Волині, що демонструють значні добірки посуду з поселень Майдан Моквинський (Ginter, Rogozińska-Goszczyńska 1965), Дубно-Волиця (Самолюк 2007), «курганів» у Дорогоші (Винокур, Гуцал, Мегей 1998; 2002) та ін. і обмежується одиничними знахідками. Іноді в такому стилі оздоблено посуд власне ГЗК — так зв. «канфари» (Охріменко 2005, рис. 24; Нариси... 2006, вклейка 4, 1 між стор. 192 і 193). Чудовий зразок такої посудини походить із Пасік-Зубрицьких на Львівщині (рис. 6, 8).

За ранньої фази в межановицькій культурі з'являються горщики з гудзами, що стають найвиразнішою прикметою поселень класичної фази, а для декотрих — і єдиною (Kadrow, Machnik 1997, s. 58, гус. 19 і п.). В Україні вони частіше трапляються на західних просторах

Волині (Пелешин 1971; Kadrow, Peleščyšin 1999; Войтович 2011), де позначають, схоже, зміщення меж межановицької культури за класичної фази в східному напрямку. Посуд з гудзами виявлено й далі на схід (приміром: Пелешин 1998, рис. 8, 3, 5; Ткач 2007, рис. 15, 1, 2 та ін.). Але до публікації деяких пам'яток і аналізу такого посуду робити висновки з цього приводу передчасно.

Загалом у ГЗК в часи, зіставні з ранньою та пізнішими фазами МК, переважала витворена в час її становлення традиція оздоблювати, головню, шийку посудини — відтепер парними, одинарними чи за поєднання їх шнуровими лініями, так само нерідко облямованих низу вдавленнями чи рисками або коротенькими широкими шнуровими петельками (рис. 6).

Ця традиція доповнюється в ГЗК циліндричними кубками — безперечно, родом із КШК. Як наголошувалося, вони чітко демонструють розбіжності між ГЗК і межановицькою

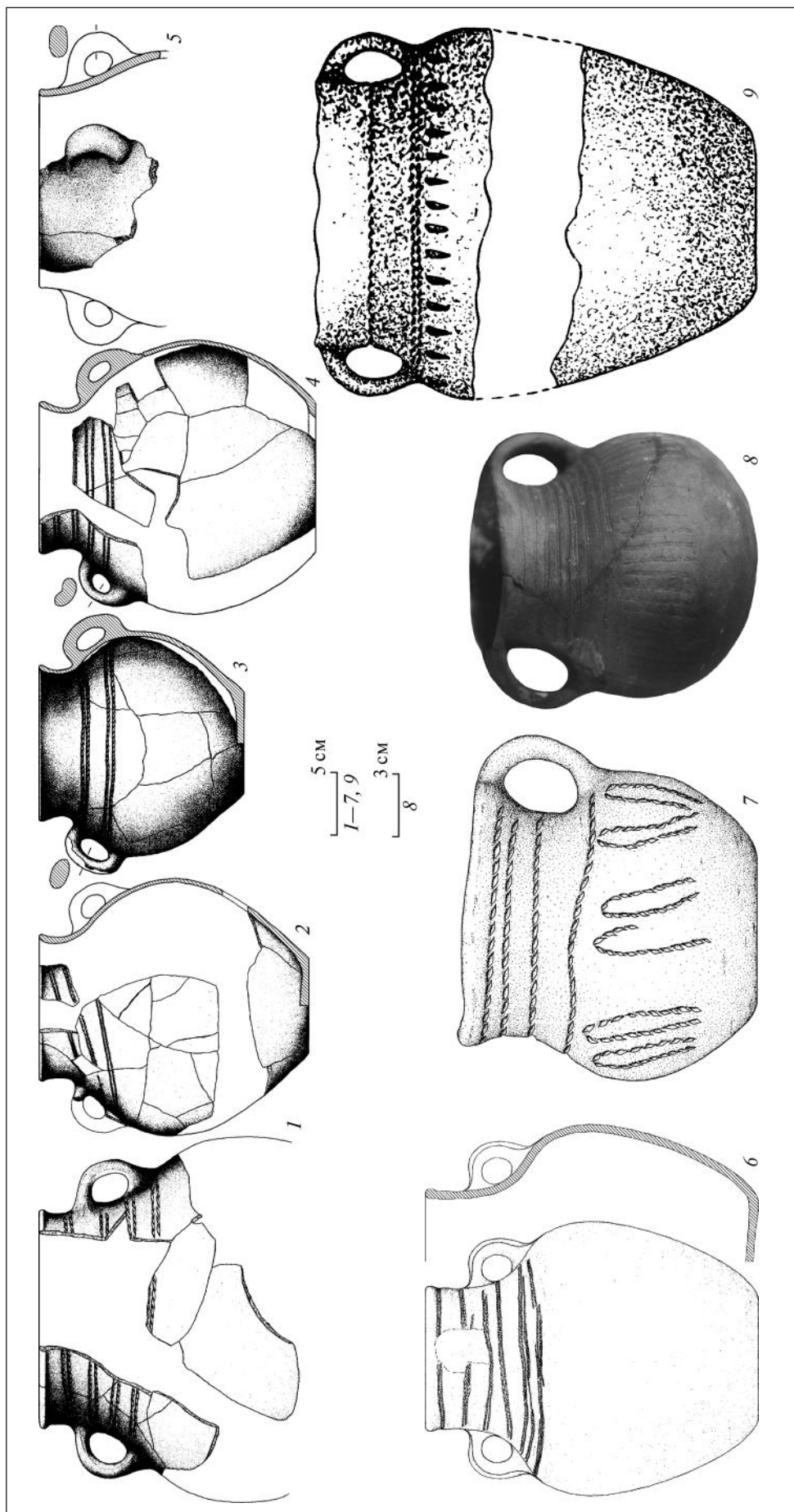

Рис. 6. Посуд ГЗК різного часу: 1–5 — Дубно-Волиця (за: Самолюк 2009); 6 — Хорів, уроч. Ожогоща; 7 — Волиця Страклівська; 8 — Пасіки Зубрицькі; 9 — Зозів I

культурою. Складно сказати, звідкіля та яким чином вони потрапили на Західну Волинь — до регіону колишньої культури кулястих амфор і формування ГЗК, можливо, й від найближчих сусідів — краківсько-сандомирської групи КШК в час її трансформації. Що важливо, циліндричні кубки побутували впродовж усього часу розвитку ГЗК, на що вказує їх розмаїття з боку пропорцій, розмірів, оздоблення та інших нюансів (рис. 5). Чимало їх з підписом «кубки ранньомежановицької культури» опублікував Г.В. Охріменко, але без жодної інформації про умови їх знахідки (Охріменко 2007, рис. 25, 26).

Самобутнє оздоблення наклалося й на форми кераміки ГЗК, пов'язані своїм походженням з культурами доби ранньої бронзи Подунав'я та ширшим колом культур Південно-східної Європи з Анатолією включно (Махнік 1979, с. 65—67; 1984, S. 349). Це дворучні глеки на зразок із відомого поховання пса в Стжижові — подібний, але, схоже, ранішого часу, нещодавно виявлено в с. Слобідка неподалік Острога (рис. 4, 9; Самолюк 2009, рис. 11, 4); амфори типів С2 і D1 з дугастими ручками, як із Городка (Свешніков 1974, рис. 26, 13, 14, 17) і так зв. канфари. Такий посуд не трапляється західніше лінії верхнього та середнього Сяну та р. Вепш (Kadrow, Machnik 1997, s. 47), тобто збігається приблизно з межами ГЗК.

Нийчисленнішими з-поміж такого посуду є амфори. Добірка їх вагомо примножилася в останнє десятиріччя. Вони розширюють різновиди амфор, прикметних найранішій порі ГЗК. Що на тлі загальної систематики амфор межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997), що на тлі виявлених потому деяких нових зразків (Górski 2001) такий посуд із Західної Волині демонструє формальні та стиліс-

тичні відмінності. Це й зрозуміло — амфори з'явилися тут і розвивалися «за іншим сценарієм», що не виключає взаємовпливів населення обох культур на розвиток їхнього керамічного комплексу.

Звичайно, на Західній Волині є посуд, подібний до кераміки межановицької культури, на що частково вказувалося. Але кількість такого посуду ще слід з'ясувати, як і встановити, де він поширений, за якої фази та в чому те проявляється (морфологія, оздоблення, технологія). Тут цілеспрямовано загострювалася увага на цілком помітних розбіжностях між керамікою ГЗК і межановицької культури як основному визначнику археологічної культури. Нагадаю, на ті розбіжності неодноразово вказував Я. Махнік. Істотне поповнення кераміки ГЗК не тільки підтверджує спостереження вченого, а й уможливує розширити часові межі ГЗК, а також рельєфніше випнути риси її посуду. Крапку в цій проблемі ставити зарано, та все ж видається, що цього достатньо, аби, принаймні, не поспішати позбавляти ГЗК статусу культури.

Зрештою, нагадаю про верболовисті заушничі з витисненим зісподу реберцем, які А. Точик виділив у третю групу та вказав на їх розповсюдження — територія України (Тоцьк 1963, s. 748), додамо, головню Західна Волинь. За 50 років, що минули від часу виходу його статті, ситуація не змінилася. Але що важливо, Я. Махнік довів, що найдавніші прикраси цього типу, які довго вважали прикметою стжижовської культури, з'явилися саме в так зв. східному варіанті межановицької культури, іншими словами — в ГЗК (Kadrow, Machnik 1997, s. 143; Machnik, Bagińska, Koman 2009, s. 116—118, рис. 87, 11—12; 89, 2, 10). Чи випадковий цей збіг? Навряд чи.

- Бунятян К.П. Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація // Археологія. — 2008. — № 3. — С. 10—20.
- Бунятян К.П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи // Археологія. — 2013. — № 1. — С. 33—50.
- Бунятян К.П., Позіховський О.Л. Поселення городоцько-здовбицької культури неподалік Острога // Археологія. — 2011. — № 3. — С. 82—101.
- Бунятян К.П., Прищепя Б.А. До хронології городоцько-здовбицької культури // Археологія. — 2013. — № 3. — С. 62—68.
- Винокур Й., Гуцал А., Мегей В. Дослідження курганів доби бронзи у селі Дорогощі на Волині // Записки НТШ. Праці археологічної комісії. — 1998. — ССXXXV. — С. 433—465.
- Винокур І.І., Гуцал А.Ф., Мегей В.П. Могильник доби бронзи в Погоринні // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. — 2002. — С. 151—157.
- Войтович М. Археологічні знахідки доби бронзи із Белзького шкільного музею // МДАПВ. — 2011. — 15. — С. 371—375.
- Златогорський О.Є., Баюк В.Г. Дослідження багатощарової пам'ятки в с. Полонка Луцького р-ну Волинської обл. // АДУ 2009. — К.; Луцьк, 2010. — С. 149—150.

- Махнік Я.* Чи існувала прото- й ранньоунетицька культура понад верхнім Дністром? // *Археологія*. — 2013. — № 3. — С. 3—25.
- Нариси* культури давньої Волині. — Луцьк, 2006.
- Охріменко Г.* Волинь і Волинське Полісся в неоліті, енеоліті, епоху бронзи // *Археологічна спадщина Яна Фітцке*. — Луцьк, 2005. — С. 122—163.
- Охріменко Г.* Про етноміграційні процеси на території Волинського Полісся в епоху енеоліту та бронзи // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. — Луцьк, 2007. — С. 277—305.
- Пелецишин М.А.* Нові поселення стжижовської культури на Волині // *Археологія*. — 1971. — **1**. — С. 89—103.
- Пелецишин М.А.* Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру // *Волино-Подільські археологічні студії*. — 1998. — **1**. — С. 160—172.
- Самолук В.О.* Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // *Археологія*. — 2007. — № 3. — С. 58—72.
- Самолук В.О.* Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури // *Археологія*. — 2009. — № 4. — С. 26—37.
- Свешников И.К.* Памятники культуры шнуровой керамики у села Здолбица (УССР) // *КСИА*. — 1961. — **85**. — С. 55—65.
- Свешников И.К.* Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя // *МДАПВ*. — 1962. — **4**. — С. 44—53.
- Свешников И.К.* Поселение культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области // *КСИА*. — 1964. — **97**. — С. 127—134.
- Свешников И.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.
- Свешников И.К.* Городокско-здолбицкая культура на Волини // *Археология Украинской ССР*. — К., 1985. — Т. 1. — С. 381—384.
- Свешников И.К.* Культуры шнуровой керамики; Почапская группа культуры Хлопице-Веселе // *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо)*. — К., 1990. — С. 49—57; 63—68.
- Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. — Луцьк, 2007. — С. 571—709.
- Buchvaldek M.* Kultura se čňurovou keramikou ve středni Evropě. — Praha, 1986 (*Praehistorica*. — **XII**).
- Budziszewski J., Włodarczak P.* Kultura pucharów dzwonowatych na Wyżynie Małopolskiej. — Kraków, 2010.
- Ginter B., Rogozińska-Goszczyńska R.* Przyczynki do poznania wschodnich grup kultury ceramiki sznurowej (na podstawie stanowiska w Majdanie Mokwińskim, pow. Kostopol, U.S.R.R.) // *МА*. — 1965. — **VI**. — S. 33—66.
- Głosik J.* Kultura strzyżowska // *MS*. — 1968. — **XI**. — S. 7—114.
- Górski J.* Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 2 w Opatkowicach // *МА*. — 2001. — **XXXII**. — S. 163—197.
- Kadrow S., Machnik J.* Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — Kraków, 1997 (*Prace komisji archeologicznej*. — **29**).
- Kadrow S., Machnikowie A. i J.* Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. — Kraków, 1992.
- Kadrow S., Pelešyšin M.* Materiały kultury mierzanowickiej z dorzecza górnego Bugu // *SA*. — 1999. — **51**. — S. 191—210.
- Libera J.* Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza). — Lublin, 2001.
- Machnik J.* Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen). — Wrocław; Kraków; Gdańsk, 1977 (*Prace komisji archeologicznej*. — **15**).
- Machnik J.* Kultura Chłopice-Veselé // *Praehistoria ziem polskich*. T. 3. Wczesna epoka brązu. — Wrocław, 1978. — S. 31—48.
- Machnik J.* Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w dorzeczu górnego Dniestru // *ACC*. — 1979. — **19**. — S. 50—71.
- Machnik J.* Frühbronzezeitliche Kulturen in Klempolen // *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. — Beograd, 1984. — S. 341—376.
- Machnik J.* Aus dem Studien über die Anfänge des frühbronzezeitlichen Kulturkomplexes in Mittel- und Südosteuropa // *Старинар*. — 1989/1990. — **XL/XLI**. — S. 95—104.
- Machnik J.* Znaczenie archeologicznych badań ratowniczych na trasie planowanej budowy autostrady A4 na odcinku Przeworsk — Radymno dla problematyki schyłku neolitu i początków epoki brązu // *Autostradą w przeszłość*. — Rzeszów, 2011. — S. 61—78.
- Machnik J., Bagińska J., Koman W.* Neolityczne kurhany na Grzędzi Sokalskiej w świetle badań archeologicznych w latach 1988—2006. — Kraków, 2009.
- Szmyt M.* Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950—2350 BC. — Poznań, 1999 (*BPS*. — **8**).
- Točik A.* Die Nitra-Gruppe // *AR*. — 1963. — **XV/6**. — S. 716—774.

Надійшла 20.05.2014

ВРЕМЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДОКСКО-ЗДОЛБИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Выделенная в 1966 г. И. Свешниковым городокско-здолбицкая культура (ГЗК) заняла важное место в систематике памятников эпохи бронзы Западной Волыни. Однако в центрально- и западноевропейской археологии эта культура неизвестна, поскольку довольно скоро была подвергнута сомнению польским археологом Я. Махником. Поначалу этот исследователь определял ее как восточный локальный вариант культуры Хлопице-Веселе, а с формированием новой концепции межжовицкой культуры — как ее локальный вариант, который сформировался позже и существовал довольно короткое время, сопоставимое, главным образом, со второй (ранней) фазой межжовицкой культуры, т. е. 2200—2050 cal BC, поскольку ее развитие на Западной Волыни было прервано появлением/формированием стжижовской культуры. Таким образом, и на фоне предполагаемой И. Свешниковым протяженности во времени ГЗК (приблизительно 500 лет), и на фоне межжовицкой культуры, которая развивалась приблизительно 800 лет, так наз. восточный ее вариант сведен к короткому эпизоду в истории Западной Волыни, а ее памятники утратили статус археологической культуры.

Но есть много фактов, чтобы усомниться в таком выводе, а также вернуть статус культуры городокско-здолбицким древностям. Здесь обращено внимание, главным образом, на два обстоятельства. Первое — это возможное время формирования этой культуры. Исходной точкой здесь есть завершение на Волыни предыдущей культуры — шаровидных амфор — приблизительно в 2400/2350 cal BC (за М. Шмит), поскольку сложно представить, что эта территория, богатая залежами качественного и эстетически привлекательного кремня, где-то 100—150 лет не была заселена. Что важно, на Западной Волыни есть образцы керамики, которые морфологически и особенно по стилистике орнаментации вписываются в материалы, сопоставимые с протомежжовицкой фазой, хотя одновременно демонстрируют и особенности посуды ГЗК.

На фоне редкой встречаемости на Западной Волыни черпаков, украшенных лентами отпечатков тройного или реже парного шнура, — главного индикатора протомежжовицкой фазы, здесь были популярны цилиндрические кубки с ручкой и амфоры с двумя дугообразными ручками. Они украшены лентами отпечатков тройного шнура, т. е., в протомежжовицком стиле, иногда дополненных снизу собственно волынской стилистикой — ямками или прочерченными вертикально или наискосок линиями. Таким образом, можно предположить, что ГЗК формировалась параллельно с межжовицкой культурой и с самого начала, кроме некоторых черт сходства с ней, имела собственные особенности. Они проявляются в формах керамики (амфоры, цилиндрические кубки), а также некоторых особенностях орнаментации.

Показательно, что эти две основные категории керамики — амфоры и цилиндрические кубки (при наличии черпаков и горшков) — явно бытовали и далее. Часть их, безусловно, можно сопоставить со второй (ранней) фазой межжовицкой культуры, некоторые образцы — с более поздними. Хотя хронологическая классификация волынской керамики еще впереди, не вызывает сомнения, что ГЗК развивалась параллельно с межжовицкой культурой, на что указывают и многочисленные бифасы, классифицированные Е. Либерой как принадлежащие классической и поздней фазам межжовицкой культуры. Кроме керамики, визитной карточкой ГЗК являются и иволистые украшения.

К.Р. Bunyatyan

PERIOD OF HORODOTSKO-ZDOVBYTSKA CULTURE CREATION

Horodotsko-Zdovbytska culture (HZC) discovered by I.K. Sveshnikov in 1966 occupies an important place in system of Bronze Age sites in Western Volyn. However, it is not known in Central- and Western-European archaeology because very soon it was called in question by a Polish archaeologist J. Machnik. He first defined this culture as an eastern local variant of Khlopitse-Vesele culture, but when a new conception of Mezhanovytska culture appeared he defined it as the local variant of the latter. The scholar stated that it formed later and existed during quite a short period that can be compared mainly with the second (early) phase of Mezhanovytska culture, i.e. 2200—2050 cal BC, because its development in Western Volyn was interrupted by an appearance/creation of Stzhyzhovska culture. Consequently, at the background of HZC's duration in time supposed by I. Sveshnikov (approximately 500 years) and at the background of Mezhanovytska culture developing for about 800 years, its so-called eastern variant is reduced to a limited episode in the history of Western Volyn and its sites are deprived of the archaeological culture status.

There are many facts compelling to doubt such conclusion, as well as to give the Horodotsko-Zdovbytska antiquities their status back. In the article, the attention is paid mainly to the two circumstances. First is a possible period of this culture creation. Starting point here is the final of the previous, Globular Amphora, culture in Volyn around 2400/2350 cal BC (by M. Shmit), because it is hard to imagine that this territory, rich for qualitative and aesthetically attractive flint, was not settled for about 100—150 years. Important is the fact that there are samples of ceramics morphologically and especially by ornamentation style fall into the materials compared with proto- Mezhanovytska phase, though demonstrating the HZC pottery peculiarities at the same time.

At the background of scarce for Western Volyn dippers decorated with ribbons of imprints made with triple or more rare double cord which is the main indication of proto-Mezhanovytska phase, here, cylindrical bowls with handles and amphorae with two arc-shaped handles were popular. They are adorned with ribbons of imprints made with triple cord, i.e. in proto-Mezhanovytska culture style; sometimes proper Volyn stylistics is added below: holes or lines carved vertically or

obliquely. Thus, it can be concluded that HZC developed simultaneously with Mezhanovytska culture and from the very beginning, apart from certain similarities with it, had its own peculiarities. They are seen in ceramics forms (amphorae, cylindrical bowls), as well as in certain ornamentation peculiarities.

It is noteworthy that the two main ceramics categories, amphorae and cylindrical bowls (in the presence of dippers and jugs) also were definitely used later. Part of them, undoubtedly, can be compared with the second (early) phase of Mezhanovytska culture, while some of them can be compared with the late ones. Though the chronological classification of Volyn ceramics is to come, there is no doubt that HZC developed simultaneously with Mezhanovytska culture which is indicated by numerous bifaces classified by E. Libera as belonging to the classic and the late phases of Mezhanovytska culture. Apart from ceramics, willow-leave adornment is a visiting card of HZC.

Н.О. Гаврилюк

ЛІПНА КЕРАМІКА АНТИЧНИХ ЦЕНТРІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ

На ґрунті етнокультурного аналізу ліпної кераміки із ключових античних пам'яток Північного Причорномор'я обстоюється її зв'язок з греками-переселенцями. У комплексі ліпного посуду виділено 11 генетично неоднорідних груп, найчисленніша з яких саме грецька.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, давньогрецькі пам'ятки, ліпна кераміка, етнокультурна класифікація, генеза.

Для реконструкції соціально-економічної та етнічної історії Північного Причорномор'я раннього залізного віку досить актуальним є вивчення такого незвичного для античної культури явища як ліпний посуд. Уперше до цієї теми звернулася Т.М. Кніпович, яка представила ліпний посуд Єлизаветівського городища (Кніпович 1935). Але активно до характеристики та аналізу таких знахідок в окремих осередках античної цивілізації (Пантикапей, Фанагорія та ін.) дослідники звернулися пізніше, що відображено в появі серії ґрунтовних праць у 50-і рр. (Кругликова 1951; 1954; Кастанаян 1952; Дашевская 1958). Тоді ж була порушена проблема етнокультурної належності виробників і користувачів ліпного посуду та сформульована гіпотеза про варварське походження ліпної кераміки в античних центрах Північного Причорномор'я. В кінцевому вигляді ця гіпотеза була представлена у 80-і рр. в роботах Є.Г. Кастанаян (Кастанаян 1981, с. 127—128), а надалі — поглиблена й розвинута К.К. Марченком (Марченко 1976; 1988; Греки и варвары... 2005).

Однак В.В. Лапін, вивчаючи ліпну кераміку античних пам'яток, знайшов їй аналогії в матеріалах Олінфа, Афін, Сатіріона (Лапін 1966, с. 163—165), тож вважав ліпний посуд з архаїчних поселень Північного Причорномор'я суто грецьким і стверджував, що на побут грецьких колоністів не впливали місцеві варварські племена.

Відтак, феномен наявності ліпного посуду в середовищі греків-переселенців розглядався виключно в етнокультурному напрямі, соціально-економічний її аспект залишався поза науковими інтересами дослідників.

Однак з подальшим накопиченням ліпного посуду на базових античних пам'ятках Північного Причорномор'я та за прискіпливішої уваги до його локалізації та датування, а також залучення широкого кола аналогій для його дослідження було встановлено неоднорідність цього матеріалу та його зміни з плином часу. Крім того, вдалося прослідкувати особливості появи та розповсюдження ліпного посуду в межах пам'яток, а заодно висловити деякі міркування щодо соціально-економічного значення окремих видів ліпного посуду в жит-